

Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi
76. aastapäeva konverents

"Laps – vägivalla ohver"

04.04.2014 kell 10.00
Tallinna Ülikoolis

EESTI
KOHTUEKSPERTIISI
INSTITUUT

Head kohtuekspertiisipäeva konverentsil osalejad!

Tänavu 6. aprillil tähistab EKEI oma 76. aastapäeva. See on ühtlasi meie pidupäev kui ka kohtuteaduse traditsiooniline teadmiste jagamise päev.

Tänane konverents teemal „**Laps – vägivalda ohver**“ on juba teine sellele keerukale ja tundlikule valdkonnale pühendatud üritus viimase viie aasta jooksul. Lastevastane vägivald ja selle vastu võitlemine on oluline teema kogu maailmas. ÜRO lapse õiguste konventsiooni kohaselt hõlmab lastevastane vägivald igasugust füüsilist ja vaimset vägivalda, ülekohtu või kuritarvitamist, hooletussejätmist, hooletut või julma kohtlemist või ekspluateerimist, kaasa arvatud seksuaalne väärkohtlemine, mis pannakse toime laste suhtes.

Teema aktuaalsust näitavad ka juhtumid meie lähedal, nagu näiteks väikeste tüdrukute traagiline sündmus Narvas. Harvad pole ka juhtumid, kui vägivaldlaohvriks langetakse interneti kaudu. Meie 6–14aastastest on interneti vahendusel norimise, inetute sõnadega söimamise ja kiusamisega kokku puutunud 35% lastest, mis on poole rohkem kui EL keskmiselt. Kõnekas on ka fakt, et jututoas kohatud võõrastega on tegelikkuses kohtamas käinud 13% 11–14aastastest lastest.

Lapse väärkohtlejaks võivad olla ka tema oma vanemad. Elusurve tõttu on vanemad tihti ise närvilised, mõnikord ka vägivaldsed. Neil ei ole lapse jaoks aega, kuigi laps vajab, et teda kuulatakse ära ja räägitakse tema jaoks olulistest asjadest.

Mida väiksem või noorem on laps, seda raskem on tal enda õiguste eest seista. Lastevastane vägivald ei tohi jääda märkamata ja teavitamine sellest ei tohi jääda hiljaks. Teated laste väärkohtlemisest kodus peavad jõudma lastekaitsete või politseini lasteaiast, koolist, naabritelt või lapse mängukaaslaste vanematelt. Mõni aeg tagasi oli hea meediakampaania teemal „Märka last“, EKEI pakub sellele juurde täienduse „... ja saada sms või helista politssesse!“.

Eeltoodud teemadel räägivad pikemalt meie tänased ettekandjad.

Head kuulamist!

Üllar Lanno, EKEI direktor

PÄEVAKAVA:

- 9.00 - 10.00 Hommikukohv ja osalejate registreerimine (*Auditorium Maximum*)
- 10.00 - 10.10 Avasõnad – justiitsminister **Andres Anvelt**
- 10.10 - 10.20 Tervituskõne – Eesti Kohtuekspertiisi Instituudi direktor **Üllar Lanno**
- 10.20 - 11.20 „Laste väärkohtlemise kogemused ja kordusrisk“ **Lemme Haldre**, Tartu Laste Tugikeskus (lastearst - psühhoterapeut)
- 11.20 - 12.20 „Seksuaalkurjategijate ravi. Ravikorraldus, medikamentoossed ja psühhoterapeutilised sekkumised“ Dr **Imre Rammul**, Arstlik Perenõuandla OÜ (psühhiaater - seksuoloog)
- 12.20 - 12.30 Diskussioon
- 12.30 - 13.30 Lõuna
- 13.30 - 14.00 „Lastevastane vägivald lastepsühhiaatrias: arstina, eksperdina, lapsevanemana“ Dr **Madis Parksepp**, TÜK (laste psühhiaater)
- 14.00 - 14.30 „Lapse elu pärast peatraumat: kas kõik probleemid on põhjuslikult seotud traumaga?“ **Tiina Kompus**, kliiniline psühholoog
- 14.30 - 15.00 „Laps ja kriminaalmenetlus“ **Raul Heido**, Lõuna Ringkonnaprokuratuur (ringkonnaprokurör)
- 15.00 - 15.30 „Laste füüsilise ja seksuaalse vägivald kohtuarsti pilgu läbi“ Dr **Jana Tuusov**, Eesti Kohtuekspertiisi Instituut (kohtuarst-ekspert)
- 15.30 - 15.50 Kohvipaus
- 15.50 - 16.20 „Laste seksuaalse väärkohtlemise uurimine politseis“ **Pille Alaver**, Põhja prefektuuri kriminaalbüroo (lastekaitsetalituse juht)
- 16.20 - 17.00 „Mõningad menetluslikud probleemid ja väljakutsed seoses internetis laste seksuaalset väärkohtlemist kujutavate failidega“ **Eneli Laurits**, Põhja Ringkonnaprokuratuur (prokurör)
- 17.00 - 17.20 Kokkuvõte Prof. **Marika Väli**, Eesti Kohtuekspertiisi Instituut

KONTSERT

Tallinna Metodisti Kirik
04.04.2014 algusega kell 18.00

- 18.00 - 18.15 EKEI teenetemärkide üleandmine
- 18.15 - 19.00 Kontsert
- 19.00 - 21.00 Buffet-õhtusöök

LASTE VÄÄRKOHTLEMISE KOGEMUSED JA KORDUSRISK.

Lemme Haldre

lastearst - psühhoterapeut, Tartu Laste Tugikeskus

Erinevad lastega töötavad spetsialistid kõnelevad lapse väärkohtlemisele mõeldes pisut erinevalt. Lastekaitsjatele ja õigussfääri kuuluvatele spetsialistidele kangastub selle termini puhul rohkem füüsiline ja seksuaalne väärkohtlemine, kuna need teod on kriminaalkorras karistatavad. Psühholoogid ja psühhoterapeutid aga näevad oma igapäevatoos kõige rohkem vaimset vägivalda ja puutuvad kokku selle tagajärgede ravimisega. Väärkohtlemise trauma tagajärjed ulatuvad sageli täiskasvanuikka ning tulevad ringiga tagasi pere- ja töösuhetes.

Vaimset vägivalda on raske mõõta ja selle kohta puuduvad täpsed arvud. Väärkohtlemise liigid on sageli kombineeritud, st laps on kannatanud korraga mitut liiki väärkohtlemise all. 80% täiskasvanutest, kes kasutavad lapse suhtes füüsilist vägivalda ja hooletussejätmist, väärkohtlevad last ka vaimset.

Tartu laste tugikeskus on alates 1995. aastast tegelenud väärkoheldud laste abistamisega. Igal aastal saab keskus abi umbes 400 last, kellest osa käib trauma tagajärgi ravimas pikemat aega – kuid või koguni aastaid. Abivajavatest lastest on aastas umbes 10-11% seksuaalselt väärkoheldud. Väärkohtlejaks võib olla nii inimene pereringist, tuttav, võõras täiskasvanu kui ka teine laps.

Laste seksuaalne väärkohtlemine võib esineda mitmes vormis: last võidakse käperdada, sunnitakse alasti võtma, katsutakse suguelundeid või astutakse lapsega seksuaalsesse vahekorda. Väärkohtlemise sümptomid võivad olla väga erinevad. Seksuaalsel väärkohtlemisel puuduvad väga spetsiifilised tunnused, aga lapse muutunud emotsionaalne seisund ja mitteeakohane seksuaalkäitumine võivad viidata sellele, et lapse areng on saanud mittesooitavaid mõjutusi. Ühed lapsed kardavad kõike, mis on seotud seksuaalsusega, palja inimkehaga (pildid, jutud, arsti läbivaatus) ja teised on need, kelle käitumises ilmneb kõrgendatud huvi seksuaalsusega seotud temaatika suhtes.

Laps võib tugikeskuse töötajate vaatevälja sattuda ka hoopis unehäirete, suitsiidmõtete või langenud õpivõime tõttu. Umbes 40% väärkoheldud lastest on väheste sümptomitega ja muutunud käitumise ning meeleolu tagamaad selguvad alles peale pikemat tutvust ning vastastikuse usalduse tekkimist. Tugikeskusesse pöördunud väärkoheldud laps on rohkem kui pooltel juhtudel noorem kui 12aastane. Sageli elab ta moodsas kärgperes, kus peresuhted on keerulised ja pealiskaudsed. Mõnikord suhtleb laps oma bioloogilise vanemaga ainult paar korda kuus või harvemgi. Lahutatud perede lapsed on kõige sagedasem emotsionaalselt väärkoheldute grupp tugikeskuse igapäevatoos.

Riskigrupi kuuluvad ka erivajadustega lapsed. Vaimse mahajäämusega lapsel on väiksemad sotsiaalsed oskused, mõtlemine on konkreetne, raskused ilmnevad põhjus-tagajärg seoste loomisel. Erivajadustega laste ohvriks langemise tõenäosus on seetõttu kõrgem.

Medalil on aga kaks poolt ja sageli hakkab väärkoheldud laps ise teisi lapsi väärkohtlema. Ühe Euroopas läbiviidud uuringu andmetel on seksuaalkurjategijatest ligi viiendik kuni pooled alaealised („*Child sexual abuse in Europe*“ 2003). Kanada, USA ja Inglismaa uuringud näitavad, et kuni 40% lastevastaste seksuaalkuritegude toimepanijaks on alla 21aastased noored. Seksuaalseid tegusid laste suhtes toime panevate alaealiste hulgas on nii naiivseid eksperimentereid, kes järgivad oma uudishimu, vaimupuudega lapsi, aga ka neid, kelle väärkohtlev käitumine kätkeb endas tõsist ohumärki, sest tegemist võib olla noorukiga, kellel on oht kujuneda pedofiiliks.

Mitmed uuringud näitavad, et mitte ainult seksuaalne, vaid ka vaimne ning füüsiline väärkohtlemine perekonnas soodustavad alaealiste seksualiseeritud ja väärkohtlevat käitumist teiste laste suhtes. Soodustavaks faktoriks on mitteturvaline kiindumus suhe lapse ja tema põhilise hooldaja vahel, mistõttu ema ei märka, mis tema lastega toimub. Need vanemad on ise kasvanud peredes, kus valitses lähisuhtevägivald, laste suhtes kasutati vaimset, füüsilist või ka seksuaalset väärkohtlemist. Lapsepõlve perekogemuste põhjal on kujunenud nende sisemuses negatiivne töömudel, mis moodustab raamistiku kõigile tegemistele.

Vahel on põhjuseks ka täiskasvanute omavaheline lähisuhtevägivald. Tüüpiliseks näiteks on siin laste ema, kes elab kooseluse, kus mees on vägivaldne

tema enda ja väärkohtlev laste suhtes. Naine on kaotanud usu iseendasse ja oma vanemlikesse võimetesse. On ka vanemaid, kes soovivad oma lapsi toetada ja aidata, kuid neil puuduvad vanemlikud oskused.

Lastega väärkohtlemisest rääkimisel tuleb arvestada laste individuaalseid iseärasusi, lapse vanust ja kogetud vägivalda iseloomu. Lapse reaktsioon toimunule sõltub sellest, kas ta oli vahetult vägivaldaohver või osales sündmuses pealtnägijana. Oluline on seegi, kas vägivaldaakt toimus ühekordselt lühikese aja vältel või korduvalt pikema perioodi jooksul. Suurema lapse reaktsioonid ja lapsega väärkohtlemisest rääkimine sarnanevad täiskasvanu omale. Väikelaste puhul on reaktsioonid teistsugused ja rääkimisel tuleb arvestada vanusest tulenevat spetsiifikat. Spetsialistidel, kes töötavad lastega, on oluline tunda lapse arengulisi iseärasusi ja omada oskusi lapsega kontakti saavutada. Vastasel juhul jääb väärkohtlemine avastamata ja psühhiaater ning psühholoog leiavad ühel päeval oma ruumist muserdatud täiskasvanu, kes ei tule toime lapsepõlve trauma mõjudega. Kogetu vari avaldab mõju veel täiskasvanueaski. Mitmete hilisemas elus avalduvate psüühika- ja tervisehäirete juured ulatuvad lapsepõlve. Paarisuhte probleemid, seksuaalhäired, raskused lapsevanema rolli täitmisel ja keerulised töösuhted on kogetud lapsepõlve vari. Seoses laste seksuaalse väärkohtlemise juhtumitega on viimastel aastatel rohkem rääkima hakatud selle preventsiionist. Oluliseks peetakse, et juba lastaialastele räägitaks, et nende keha on nende oma ja millised käitumisviisid on lubatud ja millised keelatud.

Vahel tuleb tugikeskuse spetsialistidel pärast info kogumist edasi tegutseda koos politseiga, sest laps vajab kohest perest eemaldamist. Mõnikord saab laps, keda vaimselt väärkoheldakse, peres edasi elada, kuid vajab lastekaitsetöötaja jälgimist, pere aga suunamist nõustamis- või teraapiateenusele.

SEKSUAALKURJATEGIJATE RAVI. RAVIKORRALDUS, MEDIKAMENTOOSSED JA PSÜHHOTERAPEUTILISED SEKKUMISED.

Dr Imre Rammul

psühhiaater – seksuoloog, Arstlik Perenõuandla OÜ

Kaunis pika aja vältel on ühiskond üritanud lastele suunatud seksuaalse vägivalda ja ärakasutamise seonduvaid probleeme enda jaoks lahendada pigistades lihtsalt silmad kinni ja seda on teinud paljudel juhtudel nii pereliikmed kui ka ümbritsevad. Edasi saabus periood, mil selle asemele tuli stalinistlik printsiip : „Ei ole inimest, ei ole ka probleemi“. Kuigi seda tõde oma täies karmuses on rakendatud vaid ekstreemsetel juhtudel, siis probleemide välistamise sai ju tagada ka suhteliselt pikaajalise isoleerimise läbi kinnipidamisasutuses. Seda kõike saatis NL-s veel täiendavalt parastav arusaam, et blatnoikultuuris saavad vangilangenud seksuaalkurjategijad lisaks täiendava „õpetuse ja karistuse“ kaasvangidelt. Kogemus näitas samas, et saadud karistuse mõju jäi sageli oodatud efektita ning vabanemisjärgselt jätkusid seksuaalkuriteod. Tundub, et enam-vähem sama tee on läbi käidud ka paljudes teistes maades ja see on olnud ühtlasi tõsiseks väljakutseks uute lahenduste otsimisele. Selle protsessi käigus on ilmnenud, et vägagi tähtis on nii laste, lapsevanemate kui ka teiste lastega tegelevate isikute informeerimine probleemi olemusest, sümptomaatikast ja abivõimalustest. Samavõrd oluline on ravivõrgustiku loomine tagamaks seksuaalkurjategijate kompleksravi nii kinnipidamiskohas kui ka asenduskaristusena ja samuti hilisem ambulatoorne jälgimine.

Eestis on seksuaalkurjategijate ravi ja rehabilitatsioon ning seksuaalhäbelise käitumise kompleksne käsitlemine ning ühtlustatud arusaamade juurutamine suhteliselt varases arengufaasis. Esimese sammuna koostati aastatel 2010-2011 Euroopa Sotsiaalfondist kaasrahastatud projekti nr 1.5.0108.10-0082 „Seksuaalkurjategijate ravijuhiste võrdlev analüüs“ raames ravijuhis seksuaalkurjategijate menetlemiseks Eestis. Ravijuhise loomise eesmärgiks on kujundada ühtne seisukoht ravi võimaliku sihtrühma (nt milliste näidustuste korral, kui kõrge riskitasemega isikutele ravi kohaldada jms); konkreetsete raviviiside (milliseid psühhoteeraapia vorme ja/või ravimeid rakendada); ravi kvaliteedi- ja kontrollimeet-

mete ning raviteenuse pakujatele esitatavate nõuete osas. Ravijuhises pakuti välja mõistlikumad ja Eesti oludele sobivaimad medikamentoossed ja psühhoterapeutilised sekkumised tõhusa ja tulemusliku ravi osutamiseks. Teisisõnu andis uuring raamid, mida teha.

Ravijuhis oli sisendiks „Karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku, psühhiaatrilise abi seaduse, karistusregistri seaduse, kriminaalhooldusseaduse ja tervishoiuteenuste korraldamise seaduse muutmise seaduse eelnõu“ koostamisele Justiitsministeeriumis (eelnõu võeti Riigikogus vastu 30.05.2012, seadus jõustus 01.06.2013), millega seadustati teatud kriteeriumitele vastavatele seksuaalkurjategijatele kompleksravi kohandamine karistuse asendusena. Teisisõnu seati muudatustega vajalikud seaduslikud raamid tegutsemiseks.

Järgmiseks loogiliseks sammuks sai uuringu läbiviimine, mis suunatud erinevatele seksuaalkurjategijatele ja seksuaalhäbelise käitumisega isikutele tõhusa, järjepideva ja tulemusliku ravikorralduse analüüsimisele. Uuring viidi läbi 2013-2014 Riigikantselei tellimusel Euroopa Sotsiaalfondist kaasrahastatud programmi „Valitsuse töö pikaajalise planeerimise süsteemi arendamine ja korrastamine“ raames. Uuringu põhieesmärk oli pakkuda välja kliinilise seksuologia kompetentsikeskuse (KSKK) toimimismudeli põhimõtted, millele minu ettekanne ka suuresti keskendub.

LASTEVASTANE VÄGIVALD LASTEPSÜHHIAATRIAS: ARSTINA, EKSPERDINA, LAPSEVANEMANA.

Dr Madis Parksepp

laste psühhiaater, Tartu Ülikooli Kliinikum

Ettekande eesmärk on anda lühikene ülevaade lastepsühhiaatrite tegevusest vägivalla ohvritega praktiseeriva arstina, sh kohtupsühhiaatria eksperdina. Käsitlemist leiavad vägivalla kogemisega potentsiaalselt seotud psüühikahäired. Ettekandes juhitakse tähelepanu mõningatele laste kohtupsühhiaatriliste ekspertiisidega seonduvatele kitsaskohtadele ning rõhutatakse valdkondadevahelise koostöö vajalikkust.

Lastepsühhiaatria tegeleb põhiliselt laste ja noorukite psüühikahäirete diagnostika, ravi ning ennetamisega. Lisaks eeltoodule osalevad lastepsühhiaatrid vajadusel partneritena lapse sotsiaalsete, elukorralduslike ning hariduslike küsimuste lahendamisel, kuid lastepsühhiaatria osakonnad ei paku hooldus- ega järelvalveteenust või ei ole karistusasutusteks. Eraldiseivaks ning arsti tavapärasest rollist oluliselt erinevaks on lastepsühhiaater kui kohtupsühhiaatria ekspert.

Lastepsühhiaatrias on abi käepärasuse oluliseks piirajaks spetsialistide suhteline nappus. Lastepsühhiaatrite vajadus võrreldes praegusega on mitmekordne. Lastepsühhiaatria on meeskonnatöö ning valdkonna selge arengusuund on meeskonnapõhise töö tõhustamine.

Ka lastekohtupsühhiaatria kontekstis on oluliseks valupunktiks spetsialistide nappus, aga ka spetsiaalse väljaõppe puudumine. Lahtirääkimist vajab psühhiaatri roll eksperdina – sageli on ekspertiisimäärustes tegemist psühhiaatriaväliste küsimustega ning mõnikord jääb ebaselgeks ekspertiisi määramise põhjus või seegi, millisele spetsialistile see määratud on.

Vägivallaga puutub lastepsühhiaatria kokku mitmeti. Lapsevastane vägivald võib olla oluline psüühikahäirete tekkimist soodustav või neid alalhoidev tegur. Samamoodi võib lapse vägivaldne käitumine olla psüühikahäire üks, tõsi mittespetsiifiline, avaldumisvorm. Vägivalla põhjuslikku seost psüühikahäiretega on sageli keeruline hinnata.

Lapsevanemate roll on määrava tähtsusega nii psüühikahäirete tekkimisel, nende kestmisel kui paranemisel. Lastepsühhiaatritele on lapsevanemad olulisimateks koostööpartneriteks. Juhul kui lapsevanem osutub lapse väärkohtlejaks, vajab ta alati hindamist ka selles kontekstis, kui palju teda toetades õnnestub muuta lapse kasvukeskkonda. Sageli ei ole lapse valesi kohtlemine tingitud pahatahtlikkusest või hoolimatusest, vaid hoopis oskamatusest probleeme lahendada.

Oluline on lastega tegelevate valdkondade vahelise koostöö tõhustamine, koordineerimine ja ressursi säästlik kasutamine. Lastepsühhiaatrias koh-tame sageli ebarealistlike ootuseid nii teiste valdkondade spetsialistide kui lapsevanemate poolt, mis tingib väga selge vajaduse valdkonna tege-vusi ning arenguid nii laiemalt kui võrgustikutöö raames tutvustada. Aren-gud nii koostöö tõhustamises kui tutvustamises on pigem positiivsed.

LAPSE ELU PÄRAST PEATRAUMAT: KAS KÕIK PROBLEEMID ON PÕHJUSLIKULT SEOTUD TRAUMAGA?

Tiina Kompus

kliiniline psühholoog

Peatrauma järgselt võivad ilmned a kognitiivsete funktsioonide häired lap-sel ka siis, kui selgelt tuvastatavat neuroloogilist leidu ega kahjustust visualiseerival aju-uuringul ei ilmnenud. Kognitiivsete defitsiitide avaldu-misvormid võivad olla väga mitmekesised ning häirete iseloomust lähtuvalt ei saa teha otseseid järeldusi trauma tekemehhanismi kohta.

Reeglina on raske ajutrauma järgsed kognitiivsed häired enamväljendunud, kuid ka kerge trauma tulemusena tekkinud püsivad kognitiivsed defitsiidid võivad sekundaarsete häirete lisandumisel osutada lapse toimetulekut oluliselt halvendavaks või edasist arengut pidurdavaks. Kognitiivsete häi-rete raskus sõltub eeskätt trauma raskusest, kuid seos ei ole lineaarne – kerge trauma võib jätta püsivad kognitiivsed defitsiidid, mis iseenesest on küll vähesed, kuid nendele ladestub hulgaliselt sekundaarseid häireid, mistõttu lapse sotsiaalne toimetulek eakaaslastega võrreldes halveneb ning ka tema areng võib pidurduda. Samas võivad aga raske peatrauma tagajärjel tekkinud kognitiivsed häired adekvaatse ravi ja toetava sotsiaal-se keskkonna toel suures osas taanduda.

Lapse traumajärgsete kognitiivsete võimete taastumise potentsiaal sõltub ka muudest asjaoludest. Väga oluliseks teguriks on lapse vanus trauma saamise ajal – nende kognitiivsete funktsioonide osas, mis trau-ma saamise ajal olid arengufaasis, on oluliselt suurem risk pikaajaliste defitsiitide tekkeks. Teiseks oluliseks teguriks on lapse sotsiaalse lähi-võrgustiku toimetulekuvõime. Kui pere sotsiaalmajanduslik toimetulek on raskendatud ja lähisuhted pingestatunud, siis kalduvad traumajärgsete avaldustena domineerima pigem käitumuslikud ja psühhosotsiaalse koha-nemise raskused, mis varjutavad kognitiivseid defitsiite. Kuid ka primaar-sed kognitiivsed häired süvenevad keerukama psühhosotsiaalse keskkonna foonil enam, kui ajutrauma enda raskusest võiks eeldada.

Kohtuekspertiisi kontekstis on oluline meeles pidada seda, et kognitiivsed häired ei ole peatrauma vältimatu püsitagajärg. Reeglina kerge ajutrauma

vahetus järelperioodis esinenud kognitiivsed häired kaovad juba 3-4 kuu jooksul täielikult. Lapsel võisid esineda arenguhäire, psüühiline haigus või kognitiivseid häired juba trauma eelselt, samuti võib lapse traumajärgne halvem toimetulek seostuda hoopis ebaseeldivast kogemusest tingitud emotsionaalse pingega.

Kohtuekspertiisi käigus on vaja eristada lapse psüühikas tegelikult ilmnevaid muutusi väidetavatest ning selgitada nende muutuste võimalik põhjuslik seos traumaga. Teaduslikult põhjendatud arvamuse andmine nende probleemide kohta on võimalik üksnes multidistsiplinaarse lähenemise korral. Seetõttu peab ekspertiisikomisjoni olema kaasatud vähemalt psühhiaater ja neuropsühholoog, sõltuvalt juhtumi spetsiifikast ka kliiniline lapsesühholoog ja logopeed. Arvesse võtta ja analüüsida tuleb kõiki andmeid lapse tervise ja tema sotsiaalse toimetuleku kohta kogu tema elukäigu vältel nii enne kui pärast traumat. Lisaks eelnevale võib osutada vajalikuks ka hinnangute andmine ravi- ja eripedagoogilise sekkumise vajaduse või senise taastusravi toime kohta.

LAPS JA KRIMINAALMENETLUS.

Raul Heido

ringkonnaprokurör, Lõuna Ringkonnaprokuratuur

Eestis kehtiv kriminaalmenetluse seadustik ei näe ette üldist erimenetlust alaealiste asjades. Kriminaalmenetluse Seadustik (KrMS) jõustus 01.07.2004.a ning peatselt märgati, et seadustikus sisuline alaealiste (sh kannatanute) erikohtlemise regulatsioon puudub. Seega on praeguse seaduse alusel alaealisele tagatud samad protsessuaalsed garantiid kui täiskasvanule, vaid teatud juhtudel on seadusemuudatused taganud alaealise erikohtlemise. Põhjus peitub ilmselt selles, et alaealiste, sh kannatanute erikohtlemise küsimus tõusetus õiguskaitseasutustes päevakorda alates Laulasmaa deklaratsioonist kuritegevusevastase võitluse eelistustest, mis allkirjastati justiits- ja siseministri poolt 23.08.2005.a ja milles justiitsminister ja siseminister peavad vajalikuks käsitleda prokuratuuri ning politsei ühiste eelistustena võitlust alaealiste poolt ning alaealiste suhtes toimepandud kuritegevusega, esmajärjekorras lapsohvritega vägivalda- ja seksuaalkuritegudega.

29.06.2007.a allkirjastas riigi peaprokurör juhise „Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses“, mille eesmärgiks oli uurimisasutustel ja prokuratuuril tagada rahvusvahelistest ja siseriiklikest õigusaktidest tulenev vajadus alaealiste ühetaoliseks erikohtlemiseks kriminaalmenetluses. Käesolevaks ajaks on juhise teatud osades sisuliselt vananenud, eelkõige osas, mis puudutab alaealiste ülekuulamist. Kriminaalmenetluse sätteid korrastati 2010.a paragrahvides, mis reguleerivad alaealise poolt kohtueelses menetluses antud ütluste tõendina kasutamise erisusi. KarS § 2901 kohaselt kohus võib kohtumenetluse poole taotlusel jätta alaealise kohtusse kutsumata ja lubada tõendina esitada alaealise poolt kohtueelses menetluses antud ütlusi, kui need on videosalvestatud ning kaitsjal on olnud küllaldane võimalus esitada tunnistajale (kannatanule) kohtueelses menetluses küsimusi tõendamiseseme asjaolude kohta, kui tunnistaja on noorem kui kümneaastane ja korduv ülekuulamine võib mõjuda kahjulikult tema psüühikale, tunnistaja on noorem kui neljateistaastane ning ülekuulamine puudutab vägivaldaga või seksuaalsusega seotud asjaolusid või tunnistaja on kõne-, meele-, vaimupuudega, psüühikahäiretega või autistlik.

Väga positiivseks tuleb lugeda lastekaitsetalituste loomist kriminaalpolit-

sei juurde 2010. aastast, kusjuures Põhja prefektuuris loodi spetsiifiline, alla 14aastaste laste seksuaalsüütegusid uuriv lastekaitsetalitus juba 2004.a. aprillis. Kahjuks pole aga seni kriminaalmenetluses lahendatud väärkoheldud laste ühtse menetluspraktika küsimus, kuna prefektuuride juures töötavad lastekaitsetalituste (osasid nimetatakse lastekaitseteenistuseks) ülesehitus on erinev ja nad menetlevad erinevaid laste vastu suunatud süütegusid. Prokuratuuris on alaealistele spetsialiseerumine toiminud alates 2004. aastast, mil prokuratuuri reformi tulemusena moodustati 4 ringkonnaprokuratuuri. Ainult Põhja Ringkonnaprokuratuuris töötab eraldiseisva üksusena alaealiste osakond, Lõuna Ringkonnaprokuratuuris teenindab Tartu linna ja maakonda 2 alaealiste prokuröri, mujal on spetsialiseerituse tase ja koormus erinev, arvestades konkreetse piirkonna vajadusi.

LASTE FÜÜSILINE JA SEKSUAALNE VÄGIVALD KOHTUARSTI PILGU LÄBI.

Dr Jana Tuusov

kohtuarst – ekspert, Eesti Kohtuekspertiisi Instituut

Anne Kuudeberg

spetsialist, TÜ patoloogilise anatoomia ja kohtuarstiteaduse instituut

Viimastel aastatel (2010-2013) moodustavad laste ekspertiisid keskmiselt 16% elavisikuekspertiiside üldarvust ja 2,5% lahangute üldarvust. Tavaliselt prevaleerivad nii elavisikute ekspertiiside kui kohtuarstlike lahangute hulgas mehed, erandiks on laste elavisikute ekspertiisid, millest 54% moodustavad tüdrukud. Vaadeldes kannatanuid vanusegruppide järgi, siis vanemate laste (14-18 a) ekspertiisid moodustavad ca poole nii elavisikute ekspertiiside kui lahangute hulgast. Lahangutest moodustavad teise suure grupi lapsed vanuses 0-6 a ning elavisikutest lapsed vanuses 7-13 a.

Laste surma põhjustest on esikohal lämbus (38,13%), millele järgnevad mehhaanilised vigastused (31,65%) ning haigused (16,91%). Surmaviisist üle poole moodustavad õnnetusjuhtumid (55,04%), märgatavalt vähem on haigusi (16,19%) ning enesetapmisi 13,31%). Lämbuste hulgas surmapõhjusena on juhtival kohal uppumine ja poomine. Kui uppumiste korral on tavaliselt tegemist õnnetusjuhtumitega, siis vanemas laste eagrupid on poomised tavaliselt enesetapud. Mehhaanilistest vigastustest ca 2/3 moodustavad liiklusõnnetustest tingitud surmad. Kõige sagedamini on surmakohaks kodu.

Elavisikute ekspertiise viiakse lastel läbi kõige sagedamini liiklusõnnetuste ja teiste mehhaaniliste vigastuste (füüsilise vägivalla) järgselt. Väärrib märkimist, et alates 2012.a on märgatavalt tõusnud laste günekoloogiliste/androloogiliste (st seksuaalse väärkohtlemise kahtlusega) ekspertiiside arv, moodustades 28,5% ekspertiiside üldarvust. Viimasel ajal pööratakse ühiskonnas tervikuna laste seksuaalse väärkohtlemise teemale suuremat tähelepanu, kannatanutega tegelevate inimeste professionaalsus on suurenenud ning ka laste endi teadlikkus on kasvanud – sellega võib olla seletatav ekspertiiside hulga tõus.

Võrreldes kohtuarsti vaatevälja jõudnud pere- ja koolivägivalla juhtumeid ilmneb, et alates 2012.a on esimeste sagedus märgatavalt tõusnud,

samas kui koolivägivalla juhtumite arv aastate lõikes pole praktiliselt muutunud. Põhjus, miks koolivägivalla juhtumite korral nii harva ekspertiise määratakse, jääb ebaselgeks.

LASTE SEKSUAALSE VÄÄRKOHTLEMISE UURIMINE POLITSEIS.

Pille Alaver

lastekaitsetalituse juht, Põhja prefektuuri kriminaalbüroo

Valdav osa (76%) 2012. aastal Eestis registreeritud 400 seksuaalkuriteost pandi toime laste vastu. Lastevastaste seksuaalkuritegude registreerimine on viimasel kümnendil oluliselt sagenenud, kuid on alust arvata, et see ei näita mitte niivõrd juhtumite sagenemist, kuivõrd inimeste teadlikkuse ja politsei menetlusvõimekuse kasvu. Seksuaalkuritegevuse reaalse leviku kohta Eestis andmed puuduvad.

Seksuaalse enesemääramise vastased süüteod on karistusseadustikus koondatud isikuvastaste süütegude peatükis eraldi jaksu. Kaitstavaks õigushüveks selliste süütegude puhul on isiku seksuaalne ehk suguline vabadus – igal isikul on õigus ise otsustada, kas, kellega, millal ja millisel viisil ta suguühendusse astub. Laste seksuaalset väärkohtlemist on võimalik kvalifitseerida KarS §§ 141 lg 2 p 1; 143, 143-2; 144; 145; 145'; 175; 175', 178, 178', 179 alusel.

Alaealise puhul on karistusseadustiku eesmärgiks isiku seksuaalse enesemääramisõiguse kõrval ka alaealise normaalse arengu kaitsmine. Karistusseadustikus on kriminaliseerivaks piiriks kannatanu lapsealisus, mis on määratletud vanusega alla 14 eluaasta. Seega on karistatav täiskasvanu poolt lapseealisega suguühendusse astumine või muu sugulise iseloomuga tegu lapseealisega. Vastavalt Eesti Vabariigi Lastekaitseaduse § 2-le on laps kuni 18aastane inimene. Teine oluline vanusepiir karistusseadustikus on tõmmatud 10 eluaastale. Nimelt loetakse alla 10aastane laps karistusseadustiku seksuaalse enesemääramisega süütegude puhul arusaamisvõimetuks, st noorem kui kümneaastane isik on täielikult

võimetu seksuaalkäitumisest aru saada ja sellekohaseid otsuseid langetama.

Kokkuvõtlikult käsitleb karistusseadustik alaealisena alla 18aastast isikut, lapseealisena 10 kuni 14aastast isikut ning alla 10aastane isik loetakse karistusseadustiku mõttes arusaamisvõimetuks.

Põhja prefektuuri lastekaitsetalitus nägi ilmavalgust 10 aastat tagasi 01.04.2004.a. Sellest ajast peale ei ole meil kunagi olnud hetke, kui lahendada ja menetleda ei oleks ühtegi laste suhtes toimepandud seksuaalkuritegu. Laste väärkohtlemise paneb toime pedofiil.

Vastavalt RHK-10, rahvusvahelise haiguste ja nendega seotud terviseprobleemide statistilisele kvalifikatsioonile on pedofiilia (F65.4) seksuaalsuunitluse häire, mis tähendab laste seksuaalset eelistamist, objektid on tavaliselt puberteedieelses või varases puberteedieas. Osa pedofiile on huvitatud ainult tüdrukutest, teised ainult poistest ja osa on huvitatud mõlema soo esindajatest. Pedofiilide hulka kuulub ka inimesi, kes eelistavad täiskasvanud seksuaalpartnereid, kuid kontaktide ebaõnnestumise tõttu pöörduvad harjumuspäraselt laste kui asendajate poole. Nii nagu pedofiile võib jagada väga erinevalt, tuleb laste vastu toimepandud kuritegude uurimisel alati arvestada kuriteo iseloomuga. Erinev uurimistaktika tuleb valida intsesti juhtumi, interneti vahendusel (abil) toimepandud kuriteo või näiteks vägistamise menetlemisel.

Väärkohtleja on väga sageli lapsele tuttav isik, enamasti kasuisa, isa, perekonna meestuttav, sugulane, naaber, lastega töötav isik (treener, õpetaja, lapsehoidja jne). Kuriteo võib toime panna ka võõras isik. Sellistel juhtudel on ohvriks juhuslikult valitud laps, sageli kaasneb sellega ka vägivalla tarvitamine. Politseiametnik, saades teate lapse seksuaalsest väärkohtlemisest, peab esmalt vastu võtma otsuse, kui kiiresti ja kuidas tuleb reageerida. Lähtuda tuleb eelkõige lapse huvidest ja ohutusest. Tuleb leida vastused küsimusele: kas ta on hetkel ohus, kas väärkohtlemine tema suhtes jätkub, ka ohus võivad olla teised lapsed. Sageli teatatakse väärkohtlemisest väga palju hiljem sündmuse toimumisest, kuid või aastaid hiljem. Sellistel juhtudel on tõendamine isegi kahtlustatava olemasolu korral äärmiselt keeruline. Tegemist on väga latentse kuriteoliigiga, kus pealtnägijaid reeglina ei ole.

MÕNINGAD MENETLUSLIKUD PROBLEEMID JA VÄLJAKUTSED SEoses INTERNETIS LASTE SEKSUAALSET VÄÄRKOHTLEMIST KUJUTAVATE FAILIDEGA.

Eneli Laurits

prokurör, Põhja Ringkonnaprokuratuur

Viimaste aastate uudiseid lugedes jääb iga natukese aja tagant silma, et taas on keegi saanud karistada „lapsporno“ hoidmise eest. Kuigi see on nii igapäevane keelepruuk, üritatakse teadusmaastikul siiski seda väljendit – lapsporno – vältida. Lapsporno viitaks justkui lastele suunatud pornograafilisele materjalile, kuigi tegelikkuses kajastab see laste eneste seksuaalset väärkohtlemist. Ilmselt on vähe kuritegusid, mille arengut interneti levik nii suurel määral mõjutas kui laste seksuaalset väärkohtlemist kujutavate failide äri. Selle kuriteo puhul saab selgelt rääkida n-ö interneti eelsest ja interneti leviala ajast. Kui varasemalt olid seda kuritegu toimepanevatel isikutel äärmiselt suured riskid nii materjali vahetamisega kui ka oma identiteedi peitmisega, siis tänapäeval on need probleemid kurjategijatel seljatatud. Internet pakub ammendamatu võimalusi failide ja kogemuste vahetamiseks ning ka enda varjamiseks. Kõik see on aga seadnud uusi väljakutseid uurimisasutustele.

Nii näiteks ei ole harvad juhud, kui kahtlustatav esitab kaitseversiooni, mille kohaselt tema arvuti on hõivanud pahalased, kes on keelatud failid sinna paigutanud tema teadmata. Samuti tuleb vastamisi seista väljakutsega, kuidas siduda internetis tegutsenud pedofiil konkreetsete arvutis olevate failidega. Kui n-ö traditsiooniliste kuritegude puhul on kohtunikel kergem otsustada kaitseversioonide elulise usutavuse üle, sest inimkäitumine on üldiselt teada, siis digitaalses keskkonnas toimepandud kuritegude puhul on tarvis üle saada siiani veel tundmatust tehnoloogilisest aspektist.

Isegi kui kõik menetluslikud raskused on seljatatud ning süü tõendatud, tuleb pidevalt teadvustada, et tegemist on raske kuriteoga laste vastu. Nii kummastav kui see ka pole, siis kohtusaalis on pidevalt kuulda kaitse seisukohta, et tegmist on kannatanuta kuriteoga. Pornotööstus on üks suurimaid tööstusharusid maailmas ning sealhulgas ka laste seksuaalset

väärkohtlemist kujutavate failide tootmine. Kuigi lapse reaalne väärkohtlemine võib olla ühekordne, siis on raske nõustuda seisukohaga, et need lapsed ei kannata selle kuriteo tõttu elu lõpuni. Nii on internetis loodud keskkond, kus lapsest kunagi tehtud fotod või videod ringlevad seal aastakümneid ja järjest uued isikud laevad neid endale arvutisse ning vaatavad neid. Neid faile on sunnitud vaatama uurimisasutuse ametnikud, vaadatakse kohtus ning toimikutes. Harvad ei ole ka kahtlustatavate väited, et nad ei arvanud, et nad kellelegi liiga teevad, kui oma kodu nelja seina vahel vaatavad faile, kus kujutatakse kõige raskemaid seksuaalkuritegusid, mida on võimalik inimese, sealjuures väikese inimese suhtes toime panna. Paraku kiputakse selle seisukohaga ka nõustuma.

Nende kuritegudega võitlemine on üle maailma riikide prioriteediks – karistused karmistuvad ning politsei töömeetodid ja taktikad uuenevad, et vastu seista sellele kuriteoliigile. Ühest küljest on eesmärk tarbimist takistada, aga teisest küljest on alati siht jõuda reaalsete laste väärkohtlejateni. Ühiskonna selge ja ühene hukkamõist on see, mis aitab võidelda sedavõrd julma kuriteo vastu, kus minu arvates laste väärkohtlemine kestab terve nende eluaja.

Tervise 30
13419 Tallinn

Tel: 663 6600
e-post: info@ekei.ee
www.ekei.ee